

Σπυρίδων Γ. Πλουμίδης

Κομματισμός και caciquismo: Βίοι Παράλληλοι

***Η κρίση του ελληνικού κοινοβουλευτισμού (1909)
στο διεθνές της περιβάλλον***

- Στο τέλος της α΄ δεκαετίας του 20ού αιώνα, μετά τον «ατυχή» Ελληνοτουρκικό Πόλεμο (1897) και την επιβολή ΔΟΕ στην Ελλάδα (1898), ο πολιτικός κόσμος της χώρας, με προεξάρχουσα πολιτική φυσιογνωμία τον Γεώργιο Θεοτόκη, δεχόταν τα βέλη της κριτικής για την αποτυχία του σε μια σειρά από δημόσια ζητήματα, πρωτίστως στα εθνικά ζητήματα της Μακεδονίας και της Κρήτης και στις διαφορές με την Τουρκία, που είχε σκληρύνει τη στάση της μετά την επανάσταση των Νεοτούρκων, και με τη Βουλγαρία, η οποία είχε αυτοανακηρυχθεί ανεξάρτητη τον Σεπτέμβριο του 1908 και είχε αφομοιώσει πλήρως την Ανατολική Ρωμυλία.
- Το κίνημα διαμαρτυρίας του 1909 ήταν ένα διαταξικό κίνημα, στο οποίο πρωτοστάτησαν οι συντεχνίες και ο στρατός (Στρατιωτικός Σύνδεσμος). Το κίνημα αυτό αποτελεί μεγάλη τομή στη Νεώτερη Ελληνική Ιστορία και για πολλούς ιστορικούς αποτελεί την αυγή του Ελληνικού 20ού αιώνα. Κυρίαρχο σύνθημα η λέξη «ανόρθωσις» (δηλ. ο αστικός εκσυγχρονισμός) σε μια σειρά από τομείς του δημοσίου βίου (στη «διοίκησιν», στην ιδιωτική οικονομία, στα δημόσια οικονομικά και στη φορολογία, στην εκπαίδευση, στην Εκκλησία, στη δημόσια τάξη, την αγροτική πίστη κ.ά.).

- Κορυφαία στιγμή αυτού του κινήματος στάθηκε το προνουντσιαμέντο στο Γουδί (15 Αυγούστου 1909). Η στασιαστική κίνηση σχεδόν σύσσωμης της φρουράς των Αθηνών υπήρξε καθόλα ειρηνική. Εξού και το κίνημα χαρακτηρίστηκε «ειρηνική επανάστασις». Ωστόσο, η «Επανάστασις του 1909» είχε μαζικότητα και ριζοσπαστικότητα πρωτόγνωρη για τα ελληνικά δεδομένα και επέφερε τη ριζική ανανέωση του πολιτικού σκηνικού και την ανάδυση μιας νέας γενιάς ριζοσπαστών πολιτικών με προεξάρχοντα τον Ελευθέριο Κ. Βενιζέλο και το Κόμμα των Φιλελευθέρων.
- Η «ειρηνική επανάστασις» του 1909 δεν μπορεί να ερμηνευθεί πλήρως, χωρίς να ληφθεί υπ' όψιν ο βαλκανικός και ο νοτιοευρωπαϊκός περίγυρος. Το βαλκανικό πλαίσιο έχει μελετηθεί αρκούντως: Η έξαρση των βαλκανικών εθνικισμών και η περιρρέουσα πολιτική αστάθεια (εξέγερση του Ίλιντεν και η δολοφονία του βασιλιά της Σερβίας Αλεξάνδρου Οβρένοβιτς το 1903, όπως επίσης η προσάρτηση της Βοσνίας - Ερζεγοβίνης από την Αυστρο-Ουγγαρία το 1908 και οι παρενέργειές της) συνέβαλαν στην έξαψη των πνευμάτων στην Ελλάδα. Προπαντός, το επαναστατικό «παράδειγμα» των Νεοτούρκων (1908) αποτέλεσε, ομολογουμένως, βασικό έναυσμα για το ένοπλο κίνημα των Ελλήνων αξιωματικών στο Γουδί, όπως παραδείγματος χάριν επισημαίνει στα *Απομνημονεύματά* του ο Αλέξανδρος Μαζαράκης-Αινιάν και άλλοι Έλληνες κινηματίες αξιωματικοί.

- Παραλλήλως, την τελευταία δεκαετία του 19ου και την α΄ δεκαετία του 20ού αιώνα η Νότιος Ευρώπη κλυδωνίστηκε από πολιτικές αναταράξεις, βίαιες διαδηλώσεις και αναταραχές, οι οποίες κορυφώθηκαν τα έτη 1906-1910 και άλλαξαν άρδην το πολιτικό (και σε ορισμένες περιπτώσεις το πολιτειακό) τοπίο στην περιοχή. Πρωταγωνιστές των πολιτικών εξελίξεων ήταν οι ριζοσπάστες σε συνεργασία με ρεπουμπλικάνους, σοσιαλιστές και αναρχικούς, και σε συνδυασμό με τη δυναμική ανάμειξη του στρατού και του ναυτικού στην πολιτική.
- Η πολιτική αλλαγή στη νότιο πλευρά της Ευρώπης ανέδειξε μια νέα γενιά πολιτικών ανδρών, οι οποίοι έλαβαν στα χέρια τους τα ηνία της εξουσίας και τα διατήρησαν μέχρι το ξέσπασμα του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, και επιχείρησαν βαθιές τομές στο κοινοβουλευτικό σύστημα και μια σειρά καίριων κοινωνικών μεταρρυθμίσεων. Αξιοσημείωτο είναι επίσης πως, όπως στην περίπτωση της Ελλάδας (1897), θρυαλλίδα των εξελίξεων σε όλες τις νοτιοευρωπαϊκές χώρες ανεξαιρέτως υπήρξε ένα «ατύχημα» στον εξωτερικό τομέα, το οποίο εκλήφθηκε ως εθνική ταπείνωση.

- Στην Πορτογαλία, καταλύτης των εξελίξεων στάθηκε ένα βρετανικό τηλεσίγραφο (1890), το οποίο ανάγκασε τους Πορτογάλλους σε αναδίπλωση στην Ανατολική Αφρική (Μοζαμβίκη). Το ριζοσπαστικό κίνημα διαμαρτυρίας, το οποίο επιζήτησε την πολιτική αναγέννηση της χώρας, με πρωτόπορα την εταιρεία Carbonaria, ανέβασε το 1910 στην κορυφή της εξουσίας τον Teófilo Braga, έναν καθηγητή της Φιλολογίας στο Πανεπιστήμιο της Coimbra. Η αναταραχή στην Πορτογαλία έλαβε τις πλέον ακραίες διαστάσεις, με τελικό θύμα τη βασιλεία: το 1908 οδήγησε στην παραίτηση του Καρόλου Α΄ από τον θρόνο και στην εκθρόνιση του διαδόχου του Μανουήλ Β΄ και στην ανακήρυξη της δημοκρατίας στη χώρα δύο περίπου χρόνια αργότερα (5 Οκτωβρίου 1910).

- Στην Ισπανία, το ντόμινο των ριζικών πολιτικών εξελίξεων προκάλεσε η συντριπτική ήττα («Καταστροφή») από τις ΗΠΑ (1898), η οποία είχε ως αποτέλεσμα την απώλεια της Κούβας, του Πουέρτο Ρίκο και των Φιλιππίνων και την ουσιαστική κατάλυση της ισπανικής αποικιακής αυτοκρατορίας. Το 1908-1909 η μεγάλη χώρα της Ιβηρικής δονήθηκε από βίαια γεγονότα, που είχαν ως επίκεντρο την Καταλωνία, και τα οποία τον Μάρτιο του 1910 έφεραν στην πρωθυπουργία τον José Canalejas, έναν ακόμη Φιλελεύθερο πανεπιστημιακό καθηγητή της (Λατινικής) Φιλολογίας, ως από μηχανής θεό για την έξοδο της χώρας από το αδιέξοδο. Η κυβέρνηση Canalejas, που είχε τη στήριξη του Μπλοκ της Αριστεράς (Φιλελευθέρων, Ρεπουμπλικάνων, Σοσιαλιστών και Αναρχικών), πέραν της σκληρής στάσης που ανέλαβε να τηρήσει απέναντι στους Γάλλους στην υπόθεση του Μαρόκου, προχώρησε επίσης στη θέσπιση μιας φιλεργατικής νομοθεσίας, που αφορούσε τις ώρες και τους όρους εργασίας, την ασφάλιση των εργατών και την αποζημίωσή τους για ατυχήματα. Παράλληλα, ο μεταρρυθμιστής Ισπανός πρωθυπουργός επιδίωξε να διευρύνει τον νομικό ορίζοντα της αγροτικής μεταρρύθμισης, από τους λόγους δημοσίας ανάγκης σε λόγους κοινής ωφέλειας, με σκοπό την απαλλοτρίωση ανεκμετάλλευτων λατιφουντίων.

José Canalejas (1854-1912), πρωθυπουργός της Ισπανίας (1910-1912)

- Στην Ιταλία, η «κρίσις» (la crisi di fine secolo) ξεκίνησε το 1896 με την ήττα των Ιταλών στην Άδουα της Αβησσυνίας και τερματίστηκε με την είσοδο του Giovanni Giolitti στην κυβέρνηση (την ανάληψη του χαρτοφυλακίου των Εσωτερικών) το 1901. Η ταπείνωση στην Αφρική και η τραγική πτώση του πρώιμου αυτοκρατορικού ονείρου των Ιταλών επέφερε την πτώση του γηραιού Francesco Crispi (θαυμαστή του Βίσμαρκ και στυλοβάτη της βασιλείας) και βύθισε την Ιταλία στο χάος. Στη βίαιη αναταραχή, που επακολούθησε, πρωταγωνίστησαν τα μικροαστικά στρώματα και η τότε Άκρα Αριστερά του πολιτικού συστήματος (οι ριζοσπάστες και οι ρεπουμπλικάνοι), με βασικό αίτημα τη φιλελευθεροποίηση του πολιτειακού καθεστώτος και την κοινωνική πρόοδο. Η έλευση του Giovanni Giolitti (ενός αριστοτέχνη του transformismo, δηλ. των πολιτικών ελιγμών), αρχικά στο Υπουργείο Εσωτερικών και στη συνέχεια στην πρωθυπουργία (1903-1914) εγκαινίασε μian ολόκληρη νέα εποχή (l'età giolittiana) στην πολιτική ιστορία της χώρας, η οποία χαρακτηρίστηκε (συν τοις άλλοις) από μια σειρά κοινωνικών μεταρρυθμίσεων στους τομείς της γυναικείας και της παιδικής εργασίας, των συντάξεων αναπηρίας, της Κυριακής αργίας, του εργατικού συνδικαλισμού, της προστασίας της αγροτικής εργασίας, αλλά και του εκσυγχρονισμού των θεσμών της οικονομίας (διά της θέσπισης των γεωργικών συνεταιρισμών και των εμποροβιομηχανικών επιμελητηρίων).

Giovanni Giolitti (1842-1928), πρωθυπουργός της Ιταλίας (1903-1914)

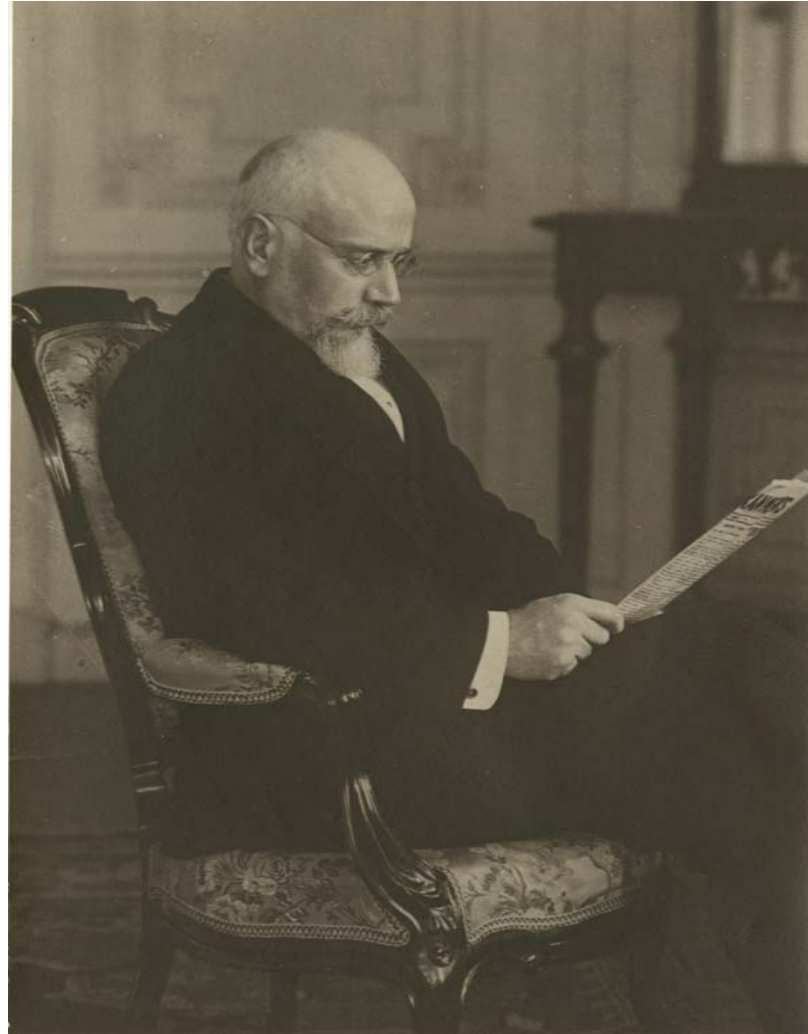
- Στη Γαλλία, το εναρκτήριο λάκτισμα της πολιτικής κρίσης έδωσε το επεισόδιο της Φασόδα (1898), στα σύνορα του γαλλικού Σουδάν και της βρετανικής Αιγύπτου. Η ταπείνωση των Γάλλων από τους Βρετανούς ήλθε να επιβαρύνει το ήδη τεταμένο από την Υπόθεση Dreyfuss (1894-99) πολιτικό κλίμα. Η ίδρυση της ακροδεξιάς Action Française (1899) ήταν απότοκο αυτής της εθνικιστικής υστερίας. Βασικός κινητήριο μοχλός των εξελίξεων ήταν κι εδώ οι μικροαστοί, οι οποίοι πρόσκειντο πολιτικά στους Ριζοσπάστες. Χάρη στην απαξίωση της παλαιάς πολιτικής «ολιγαρχίας», οι Γάλλοι Ριζοσπάστες εδραίωσαν το 1899 την κυριαρχία τους στο πολιτικό στερέωμα, μια κυριαρχία που θα διατηρούσουν έως το 1940. Το 1901 ιδρύθηκε το Ρεπουμπλικανικό Ριζοσπαστικό και Ριζοσπαστικό Σοσιαλιστικό Κόμμα (ως είχε ο μακρός τίτλος του), το πρώτο μεγάλο κόμμα της Γαλλίας με διακλάδωση σε όλη την επικράτεια. Κορυφαίες φυσιογνωμίες των Ριζοσπαστών αναδείχθηκαν ο Κλεμανσώ (Georges Clemenceau) και ο Μπριάν (Aristide Briand), οι οποίοι ανέλαβαν το ύπατο πολιτικό αξίωμα το 1906-1909 και το 1909-1911 αντίστοιχα. Η ριζοσπαστική φάση στην Ιστορία της Γ΄ Γαλλικής Δημοκρατίας δεν ήταν ωστόσο ανέφελη.

- Το 1906-1908 η μεγάλη Μεσογειακή χώρα δονίστηκε από κύμα απεργιών και η σκιά της Κομμούνας πλανήθηκε πάλι πάνω από το Παρίσι. Το ελιξήριο, που (παράλληλα με την καταστολή) κατεύνασε την έξαρση του εργατικού κινήματος, ήταν οι κοινωνικές μεταρρυθμίσεις, όπως η σύσταση του Υπουργείου Εργασίας (1906), το 10ωρο, ο Code du travail (1910), ο νόμος για τις συντάξεις γήρατος (1910) και ο φόρος εισοδήματος (1914). Η περίπτωση της Γαλλίας ήταν μάλιστα κορυφαίο παράδειγμα και πηγή έμπνευσης αυτού του πολιτικού ρεύματος. Φάρος και πυξίδα των φιλελεύθερων ριζοσπαστικών μεταρρυθμίσεων ανά την Ευρώπη ήταν τα πολιτικά προγράμματα των Γάλλων Ριζοσπαστών, της Belleville (1869), συντάκτης του οποίου ήταν ο Λέων Γαμβέττα (Léon Gambetta), και της Nancy (1907), του οποίου εισηγητής υπήρξε ο Édouard Herriot. Το πρώτο πρόγραμμα (και μανιφέστο του radicalisme) περιελάμβανε την προστασία της ατομικής ελευθερίας από τις αυθαιρεσίες της «διοικήσεως», την ενίσχυση της ελευθερίας του Τύπου και της ελευθερίας του συνέρχεσθαι και του συνεταιρίζεσθαι, τη θέσπιση της υποχρεωτικής και δωρεάν στοιχειώδους εκπαίδευσης, και οικονομικές μεταρρυθμίσεις, ενώ το δεύτερο προέβλεπε την αναθεώρηση του Συντάγματος με σκοπό την εμβάθυνση του δημοκρατικού χαρακτήρα του πολιτεύματος, και την υπεράσπιση των συμφερόντων του «προλεταριάτου» και τη βελτίωση της ηθικής και της υλικής του κατάστασης.

Georges Clemenceau (1841-1929), πρωθυπουργός της Γαλλίας (1906-1909, 1917-20)

- Πηγή έμπνευσης του ελληνικού ριζοσπαστισμού ήταν ο γαλλικός radicalisme. Και ανάμεσα στον Ελευθέριο Βενιζέλο και στον Ζωρζ Κλεμανσώ υπάρχουν εκπληκτικές ομοιότητες. Όπως δείχνει η πολιτεία του, ο Βενιζέλος ήθελε να αυτοπαρουσιάζεται ως ο Έλληνας Κλεμανσώ. Όπως δηλαδή ο Κλεμανσώ το 1898, έτσι κι ο Βενιζέλος με ελάχιστους συνεργάτες ξεκίνησε το 1901 ουσιαστικά μόνος την ολομέτωπη ρητορική επίθεση στον «δεσποτισμό» της συντεταγμένης εξουσίας: Η σειρά των πύρινων άρθρων του με τον τίτλο «Γεννηθήτω φως!» διά των στηλών του *Κήρυκος των Χανίων* (Δεκέμβριος 1901 – Ιανουάριος 1902) ήταν το ελληνικό «J'accuse..!» (του Émile Zola), που ο Κλεμανσώ φιλοξένησε στην *L'Aurore* (Ιανουάριος 1898): ένα κάλεσμα προς τους *intellectuels* να κινητοποιηθούν ενάντια στις δυνάμεις της Συντήρησης και της Αντίδρασης, προκειμένου να λάμψει το φως της αλήθειας και της δικαιοσύνης.
- Ο Κλεμανσώ ταίριαζε με τη γενική εικόνα που ο Βενιζέλος ήθελε να καλλιεργήσει για τον εαυτό του: αυτήν του καλλιεργημένου ιδεαλιστή και του «πνευματικού ανθρώπου» που ενδιαφερόταν (σύμφωνα με το σχόλιο του Γρηγόριου Ξενόπουλου) «διά κάθε τι φιλολογικόν και καλλιτεχνικόν», ενός homme de lettres με βαθιά φιλολογική μόρφωση (το 1926 ο Βενιζέλος ξεκίνησε τη δημοσίευση της μετάφρασης των *Ιστοριών* του Θουκυδίδη), όπως ο Κλεμανσώ, ο οποίος το ίδιο έτος παρουσίασε μian ολοκληρωμένη μελέτη για τον αρχαίο ρήτορα Δημοσθένη, και οι άλλοι πολιτικοί αστέρες της εποχής του.

Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος (1864 – 1936)

- Το 1918 ο Κλεμανσώ, φέροντας σε πέρας επιτυχώς τον Μεγάλο Πόλεμο, έγινε το σύμβολο της νίκης και του γαλλικού πατριωτισμού. Ομοίως, τον Αύγουστο του 1920 ο Βενιζέλος κατόρθωσε με τη σειρά του να ανακηρυχθεί ο Père la Victoire της Ελλάδας και «άξιος της Πατρίδος» (bien mérité de la patrie) από τη Βουλή της Κ' Περιόδου.
- Ανάμεσα στην περίπτωση των ριζοσπαστών της Ελλάδας και των υπολοίπων νοτιοευρωπαϊκών χωρών υπήρχε μία ακόμη θεμελιώδης ομοιότητα: η πέτρα του σκανδάλου στις περιπτώσεις της Πορτογαλίας και της Ισπανίας ήταν το πολιτικό σύστημα του caciquismo, το οποίο είχε τα ίδια δομικά χαρακτηριστικά με τον ελληνικό «κομματισμό» και την «κακοδιοίκηση»: επρόκειτο για ένα ολόκληρο «καθεστώς», στο οποίο κυριαρχούσαν οι caciques (τοπικοί κομματάρχες), οι κουμπαριές, η «συναλλαγή» και η «φουλοκρατία». Οι επικριτές του caciquismo τον παρομοίαζαν με έναν νέο «φεουδαλισμό», με ιεραρχημένα κάθετα πελατειακά δίκτυα, που είχαν διαστρέψει το δημοκρατικό πολίτευμα και το είχαν μετατρέψει σε «ολιγαρχία». Το τελικό αποτέλεσμα ήταν ότι τα προσωπικά και τα τοπικά και επαρχιακά συμφέροντα τίθεντο υπεράνω των γενικών και των εθνικών συμφερόντων (π.χ. της μέριμνας για τους ναυτικούς εξοπλισμούς) και οδηγούσαν τα κράτη της Ιβηρικής (όπως και την Ελλάδα) στον όλεθρο και στην καταστροφή.

- Στην Ελλάδα, ανάλογη ήταν η έννοια της «κακής διοικήσεως»: «Η υπηρεσία διεξάγεται φατριαστικώς, η υπαλληλία εξυπηρετεί τα συμφέροντα του ισχύοντος κόμματος, αι επαρχίαι» είναι «το τιμάριον των υπουργικών βουλευτών». Αιτία αυτού του «πολιτικού νοσήματος της Ελλάδος» ήταν η «βαθέως ερριζωμένη διαφθορά» και η επικράτηση μιας «ολιγαρχίας των ατομικών και επιτοπίων συμφερόντων» (Θεόδωρος Ν. Φλογαΐτης, *Περί του πολιτικού νοσήματος της Ελλάδος*, τύποις Ν.Γ. Πάσσαρη, εν Αθήναις 1874, σσ. 3, 31, 38). Ο «προσωπικός» χαρακτήρας των κομμάτων και το «σύστημα» της «συναλλαγής», «με τους κουμπάρους και τα ρουσφέτια», δεν τα άφηνε, «ιν' αναχθώσιν εις υψηλοτέραν σφαίραν» και να υπηρετήσουν κάποιον «υψηλότερον σκοπόν», πρωτίστως «τα συμφέροντα του Κράτους και του Έθνους».
- Την αυγή του 20ού αιώνα, διάχυτη ήταν η αντίληψη ότι ο κοινοβουλευτισμός είχε εκφυλιστεί σε «ολιγαρχία» και σε «τυραννία» των προσωπικών κομμάτων. Η «πάνδημος ψήφος» συνέχιζε βεβαίως να υφίσταται, αλλά το πολίτευμα βασιζόταν «επί της λαϊκής βουλήσεως» μόνον «κατά πλάσμα». Κι αυτό, διότι «εν τη διοικήσει των κοινών πραγμάτων» δεν πρυτάνευε πλέον «το εθνικόν συμφέρον», αλλά «το κομματικόν» και «η από κομματικής απόψεως αντίληψις».
- Έτσι, το 1909 ο ελληνικός «λαός» εξεγέρθηκε κατά της πολιτικής «ολιγαρχίας» και βρέθηκαν για άλλη μία φορά στο στόχαστρο των «επαναστατών» οι έννοιες «κακοδιοικήσεις», «φauλοκρατία», «φauλος συναλλαγή», και «βουλευτοκρατία».